

В. С. Василенко

УДК 821.161.2.09

ББК 83.3 (4УКР)

Архетипна візія землі в художньому вимірі Михайла Івченка

У статті проаналізовано архетипну візію Землі в художньому вимірі прози М. Івченка. З'ясовано, що у творчості митця вона розкриває індивідуальний світ людської душі, набуває символу в Людині.

Ключові слова: архетип, візія, символ, пантеїзм, українське Відродження 1918 – 1939 рр.

Vasylenko Vadym Sergiyovych. The archetypal vision of Land in the prose of Mykhaylo Ivchenko

This article gives an analysis of the archetypal vision of Land in the prose of M. Ivchenko. It has been revealed that archetypal vision opened the personal peculiarities of human soul, the land had a robe of a symbol.

Key words: archetype, vision, concept, symbol, pantheism, Ukraine Renaissance of 1918 – 1939.

У витоках естетичного й суспільного ідеалу кожного народу завжди перебувають його національні предтечі. Творчість митців українського Відродження 1918 – 1939 рр. – джерело генетичного фонду української культури. М. Івченко – один із виразників національної традиції в літературі українського Відродження 20 – 30-х років ХХ століття. Прозовий дискурс М.Івченка підтверджує, що українці впродовж історії не втратили свого архетипного підґрунтя.

Мета статті – дослідити видозміни архетипної візії Землі, яка є однією з найпродуктивніших у художньому вимірі прози М. Івченка й постає символом повернення додому, пошуку праоснов, прагнення закорінення тощо.

С. Кримський висловлює думку про те, що «спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури є передумовою вивільнення духовного життя нації з ситуації однорідності й тлінності у простір вічності, у сферу утвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності» [Кримський 2000: 87]. За словами дослідника, «це

особливий методологічний ракурс, в якому завдяки минулого в символ твориться смисл майбутнього» [Крымский 2000: 186].

Архетипна візія Землі відіграє всуціль знакову роль у формуванні української ментальності. Мовиться, перш за все, про сакральність землі в ментальній картині українця. Відомо, що одним із виразників доволі вичерпного коду «українськості» є пантеїзм, спричинений існуванням на українському терені автохтонної землеробської культури. Варто зазначити, що землеробство ще в період античності вважалась одним із найшляхетніших занять. Цицерон називав його найкращим заняттям вільної людини, Л.Колумелла вважав, що воно перебуває у кривній спорідненості з мудрістю, а М.Гайдеггер розглядав феномен землеробства як символ вкоріненості. Українець уявляє Землю передовсім як Неньку, що виконує захисну функцію.

Архетипова символіка Матері-Землі прочитується у текстах М.Івченка насамперед як одвічна пов'язаність людини з рідною землею. У межах ліричного освоєння художнього світу М.Івченко звертається не до універсально-типізуючих етичних ідеалів, а до універсально-індивідуалізованих, в яких універсум Землі (Космосу) розкриває індивідуальний, неповторний світ людської душі. В цьому сенсі прояви названого архетипу сигналізують прагнення символічного пошуку свого коріння та одвічних первнів Буття. В оповіданнях «Навесні», «Марійка», «Мужича пісня» це виявлялося в безпосередньому сприйнятті Природи персонажами, в загостренні зорових та слухових особливостей відчуття. Від ідилічних картин письменник переходить до осмислення проблеми крізь призму соціальних зміщень. Він переймається драматизмом долі людини, відірваної од землі як кривного лона («Легкий хліб»), найбільш панорамно й художньо продовживши його у повісті «В рідній оселі». Автор змальовує етичний розлад людини в побутово-жорстких реаліях суспільного життя, деградацію особистості на тлі чудової природи, намагається знайти *єдність між Людиною і Природою*. Герой повісті, переймаючись усіма незгодами батьків та братів, пізнаючи всю застиглість рутинного сільського життя, чує внутрішній поклик до нього, шкодуючи за втраченими літами в місті, бо «кров хліборобська бігла в жилах і тягнула сюди, до цих земель рідних» [Івченко 1990: 162]. Драматизм криється у

немилосердній реальності – в рідній оселі людина почувається відчуженою, відірваною од свого генетичного коріння.

Концепт «відірваності» в художньому просторі М. Івченка можна осмислювати як конфлікт, побудований за паралеллю село – місто. Психопоетичний топос передбачає розгортання сюжету за моделлю село (проблема належності чи розподілу землі як об'єкта несвідомої душевної рівноваги) та місто (безгрунтянство суб'єкта дії, відчуття його чужості й зайвості в природному оточенні). В оповіданні «Світляки» автор демонструє, як вважав Фелікс Якубовський, «непоєднаність психології міської жінки з психологією селянина... Село не приймає міську людину» [Якубовський 1926: 100]. Критик зауважив, що в оповіданні «Порваною дорогою», навпаки, місто не приймає стару селянку, яка не може прийняти нового життя своєї доньки в місті [Якубовський 1926: 100]. У цьому ракурсі *померла Земля* стає символом фатальності й зловісності. Подібна атмосфера позначається на внутрішньому стані, світовідчутті персонажів, що перебувають під гнітючим тиском простору. Їхній внутрішній стан, відтак, можна схарактеризувати як виразно несталий, а світовідчуття як таке, що виявляє яскраві риси апокаліптичності. Своєрідно цей драматизм виявляється в складнощах здобуття землі незможниками («Пан Коломбицький»), щемкій тузі за хліборобською працею, за органічністю «глибокої злагоди з землею» («Земля в цвіту»).

Одна із перших новел М.Івченка «До землі (Лірика осені)» скомпонована як потік вражень і почувань героя, містить провідні моменти творчої манери письменника: прагнення передати почування людини, окреслити внутрішній світ героя; вживання епітетів, які стосуються насамперед очей, сміху, звукових образів. У художній системі твору внутрішній світ людини асоціюється з рослиною, яка росте й квітне або гине і спотворюється. Значне місце посідають *порівняння внутрішнього світу Людини й Землі*. Ці змалювання ґрунтуються на поетиці естетичного й психологічного спостереження, що прозирає у світ природи й людської душі. Відстоюючи тезу про те, що Людина є втіленням усього Космосу, який водночас уособлює її внутрішній світ, письменник звертається до образу Землі, яка в його концепції набуває особистісного, іпостасного смислу в Людині. *Архетип Землі*

виступає не соціальним чинником, а втілює морально-філософські здобутки людства.

Предметом зображення у творах М. Івченка найчастіше є душевний розлад особистості, що виник унаслідок втрати її зв'язку із Землею, а відтак – власною сутністю. Письменник наповнює образи художніх творів просторовою (маларською) і психологічною глибиною у вимірах одного – особистого відчуття часу (миті, доби, епохи, вічності).

Художня система письменника містить протиставлення світла й тіні, світла й темряви. Людська душа, складена з темних і світлих начал, є рухливим простором, відірваним від цілісної тасмниці землі. Їх зіткнення, взаємопереплетення і відкриття покладено в основу повісті «Землі дзвонять». У ній суєтним, дріб'язковим чварам героїв протистоїть *правічний поклик Землі*. Характерною деталлю поетичного бачення митцем світу Землі є оживлення: в світогляді хлібороба земля – насамперед *жива істота*: «... це земля моя очманіла, зірвалася з місця й пустилася гуляти висмаленими пустинями» [1, 402]; «І земля п'яна хмелем осіннім. Чуєш, на цілу ніч задзвонила» [Івченко 1990: 416]. Майстер слова наділяє землю рисами, що властиві жінці: «І там, де не пройшли ще люди, зберегла ти виплакані з неба ласки і хорониш їх, як найцінніші подарунки. Тим ти чарівна й прекрасна степами й водами, лісами й травами, квітами й фарбами – і ласки твої тепліші від ласок неба» [Івченко 1990: 116]. Герої, звертаючись до землі як до живої істоти, експлікують свою любов до неї.

У художньому вимірі М. Івченка відстежується споконвічне *відчуття залежності від землі* – вічного джерела життя, звучить мотив *єднання Людини із Землею*, що забезпечується постійним життєво важливим контактом зі стихією. У новелі «Землі дзвонять» герой прагне розчинитися в природній гамі землі, *злитися із нею* в повнокровному єднанні. Людину земля «тягне, як трясовина» [Івченко 1990: 414], а душа людська «вбирається корінням у земні болі» [Івченко 1990: 403]. Єднання хлібороба із землею в одне єство стає джерелом повнокровної свободи, коренем вільного буття і власного продовження: «Я кажу собі: це мені все. І більш нічого не треба. І я не продам свого серця, бо воно вп'ялося в ці ріллі» [Івченко 1990: 402]. Смерть хлібороба зображена митцем як довгоочікуване *вінчання із землею*: «Вінчай мене на сьогодні, бо

сьогодні я зрікаюся себе. Мої руки й ноги хай востають коренем тобі, моя голова хай зійде чорнявою квіткою в тінях дуба, моє серце хай вливається в жили тобі» [Івченко 1990: 418].

Ф. Якубовський, визначаючи провідні мотиви філософії землі в творчості М. Івченка, зауважує: «Майже кожен герой Івченка є носій якоїсь певної ідеї, є певний символ. Ці символи здебільшого не є суто соціальні. Вони не впливають з того чи іншого пізнання суспільних відносин. Вони є здебільшого абсолютні, «вічні»...» [Шпенглер 1993: 98 – 99]. В оповіданні «Землі дзвонять» троє братів – прихідець із міста, Харитон – лютий і нещасний селянин, що зі смертю сина, надії Роду, втратив віру в селянські ідеали, Павло, який робить сопілку, але не може вже зробити такої, як старі люди робили; Олександра, яка, оповита стародавніми легендами, повинна піти з начальником міліції, що є втіленням всіх негативних рис сучасника; мати, яка зберегла всі традиції, сутність патріархального села, що сама «як та земля» – є символами, на яких автор komponує свою філософську концепцію Землі.

Колізія кровної *прип'ятості селянина до Землі* та його болісного *розриву з рідним середовищем* в епоху соціальних катаклізмів й урбанізації порушена в оповіданні «Тіні нетлінні». Автор говорить, що «не зможе він, Стась, порвати з землею, з її вмираючими формами, що глибокими корінцями вросли в душу його тенета землі» [Івченко 1990: 117].

Високий ступінь сакралізації, одухотворення Землі виявляється у її співвіднесеності з образом Матері через спільні для них переживання радості материнства й горя, страждання і втрати. Слід відзначити постійну конотацію чистоти, святості образу, витоки якого вбачаємо в традиційному обожнюванні землі. У новелі «Землі дзвонять» автор співвідносить образ Матері з візією Землі не лише в сфері Духу, але й на фізичному рівні, бо Мати промовляє до сина від імені рідної землі: «З моїх надрів, сину, родилось усе-все! Тепер, виходить, помирати мені й усьому... а так, може, й землі помирати треба» [Івченко 1990: 424]. По завершенню її життєвого кола відбувається внутрішня метаморфоза – Мати стає Землею, набуваючи обрисів святині: «Моє серце, сину, за муки мої розіллється на землі: як впізнаєш, то знатимеш, що то голос твоє матері» [Івченко 1990: 435].

Авторське світобачення увиразнює площинна візія *Земля – Життя*. М.Івченко створює гімн землі – джерелу родючості й життя. У новелі «В рідній оселі» батько говорить до сина: «Вийдеш он на поле, жито красується, вівса колос викинули, так усюди ловко. Я й старий чоловік, і то спочиваю...» [Івченко 1990: 161]. Зв'язок селянина із Землею визначав його *тілесне безсмертя*, позаяк він з крові й тіла Землі, з неї вийшов, у неї й повернеться, відродившись по-новому. Зауважимо, що при такому усвідомленні тема всеплодючості Землі-Матері зливається з мотивом трудових взаємин між Людиною і Землею. Автор інтенсифікує роль людини – завдяки втручанням руки селянина Земля отримує здатність народжувати. *Праця* – універсальна діяльність хлібороба, в якій здобувається гармонія людини з природою. Натхненна праця на землі плекала в душі хлібороба відчуття самодостатності, гідності, естетичного смаку: «Тіло напружитья, теплий піт широкими смугами ллється, мокра сорочка пристає до тіла, а вітер студить. І так легко на душі, й серце стукає голосно та міцно» [Івченко 1990: 193]. Обробляючи землю й пожинаючи врожай, селянин відчував себе творцем краси: «Вставали рано, коли надворі лише ясніло, нашвидку вмивались, встигали тільки перехреститись і похапцем, взявши суху страву, вирушили в поле... І всі були тихі й спокійні, наче несли велику й святу повинність» [Івченко 1990: 185]. Героям М. Івченка властивий так званий *антеїзм*, адже свою життєву силу, мораль вони черпали із землі. Один із персонажів новели «В рідній оселі» говорить: «Уткнеш палицю в землю, тільки за аршин зісподу глину видно. А земля чорна, аж синя. Їв би її, така принадна та пахуча» [Івченко 1990: 181]. Героеві здається, що «так би можна й усе життя нести спокійно й повільно цю роботу» [Івченко 1990: 187]. Історія українського землеробства – це історія взаємодії Людини з Природою, де Природа є провідним конструентом творення Людини.

В художньому вимірі митця *Земля – це джерело існування Роду (Нації)*, його найвища духовна й матеріальна цінність. У новелі «Землі дзвонять» Олександра говорить: «Треба в роді кріпко жити! Рід – це все. З родом ніколи не загинеш! Рід, братіку, – це сама земля. Вона його благословила, і гріх його ламати» [Івченко 1990: 411]. Руйнування Роду призводить до втрати землі, відчуження людини: «Рід розпадається, брате, ми розлазимось.

Нащо тоді й земля?» [Івченко 1990: 419]. Ставлення письменника і героїв до Землі неоднозначне: з одного боку, вона є життєдайною силою, працелюбні селяни відчують живий зв'язок із нею; а з другого – ці ж самі селяни перетворюють її на страшну силу, яка приносить тільки зло, бо заради володіння нею Людина порушує кривні зв'язки, нищить коріння Роду [Івченко 1990: 200 – 201].

Колгоспна система господарювання скасувала сакральне ставлення до землі. На думку О. Шпенглера, намагання перетворити все, що мала людина, на земельну власність, завжди було ознакою людини «доброї породи» [Шпенглер 1993: 344]. Тотальна колективізація похитнула одвічні підвалини селянського світу, зруйнувала столітні традиції українського хліборобства, позбавила його творчої енергії.

Отже, архетипна візія Землі в художньому просторі М. Івченка розкриває індивідуальний світ людської душі, що виявляється у прагненні Людини злитися в гармонії з нею. Земля в концепції М.Івченка набуває особистісного, іпостасного символу в Людині.

Література: *Івченко 1990:* Івченко М. Є Робітні сили: Новели, оповідання, повісті, роман/ Упоряд. і текстол. підгот. творів С. А. Кальченка, В. О. Мельника; Передм. В. О. Мельника; прим. С. А. Кальченка / М. Є. Івченко. – К.: Дніпро, 1990. – 823 с.; *Кримський 1998:* Кримський С. Архетипи української культури / Сергій Кримський // Вісник НАН України. – 1998. – № 7 – 8. – С. 74 – 87.; *Крымский 2000:* Крымский С. Философия как путь человечности и надежды / С. Крымский. – К.: Курс, 2000. – 308 с.; *Шпенглер 1993:* Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории.– Т.1.– Гештальт и действительность. – М., 1993. – 688 с.; *Якубовський 1926:* Якубовський Ф. «Філософія землі» в нашій літературі (До питання про сучасну деформацію традиційних елементів сільської новели й повісти) / Ф. Якубовський // Критика. – 1928. – № 4. – С. 92 – 104.

Василенко В. С. Архетипная визия Земли в художественном измерении прозы Михаила Ивченко

В статье проанализирована архетипная визия Земли в художественном измерении М. Ивченко, которая в творчестве мастера слова раскрывает индивидуальный мир человеческой души, обретает личностный ипостасный символ в человеке.

Ключевые слова: архетип, визия, концепт, символ, пантеизм, украинское Возрождение 1918 – 1939 гг.